

Amar Imamović

Argument spoznaje duše o postojanju Boga u filozofiji, Kur'anu i islamskim predajama

UDK 1:2]
2-13

Sažetak

U prvom dijelu ovog rada prezentira se retrospektiva i historijski presjek razvoja dokaza postojanja Boga posredstvom "argumenta spoznaje duše" u islamskoj filozofiji i to u njene tri dominantne škole: peripatetičkoj, išraqi i teozofskoj filozofiji. U drugom dijelu rada osvrnuli smo se na argument spoznaje duše onako kako se on javlja u tradiciji islamske misli, koja izrasta iz Kur'ana i predaja, ali tek neznatno s obzirom na to koliko je ova tema zbog svoje važnosti razrađena u tradicionalnoj islamskoj misli. Ovom prilikom zadovoljili smo se kraćim osvrtima, svjesni da ova tema zaslužuje mnogo širu analizu, a s ciljem da pokažemo koliko rezultati filozofskog racionalnog promišljanja odgovaraju izvornoj islamskoj misli. Smatramo da i ne može drugačije biti jer oba izvora, i ratio i nebeska objava, dolaze s istog izvora.

Ključne riječi: islamska filozofija, argument spoznaje duše, Kur'an, islamske predaje, razum, nebeska objava

Uvod

Nema nimalo sumnje da je islam stavio veliki naglasak kod čovjeka na spoznaju sebe, odnosno svoje duše. Tako nalazimo brojne predaje od Poslanika i Imama Ehli-bejta u kojima se, uporedo s pozivom na promišljanje o znakovima (ajetima) u stvorenom, izvanjskom svijetu u odnosu na čovjeka, također poziva i na promišljanje o unutarnjim znakovima, odnosno u duši. Naravno, ovaj poziv upućen je u kontekstu stjecanja upute i dosezanja krajnjeg cilja svekolikog stvaranja, tj. dolazak u blizinu Božiju i spoznaju Njega. U tom kontekstu spoznaja duše zauzima posebno mjesto.

Osim brojnih rezultata koji proizlaze iz te spoznaje i njene zbilje, spoznaja duše smatra se putem i sredstvom spoznaje Uzvišenog Boga. To pitanje poprima tolike razmjere i stoji u takvoj korelaciji da se zaborav na dušu tretira kao zaborav na Boga. Za potvrdu važnosti navedenog možda je dovoljno pogledati Časni Kur'an kada kaže: *I ne budite kao oni koji su Allaha zaboravili pa je Allah učinio da i oni zaborave sami sebe!*¹

Nadahnuti ovim kur'anskim ajetom, kao i cjelokupnim kur'anskim učenjem, muslimani filozofi od samih početaka uobličavanja islamske misli bili su u velikoj mjeri posvećeni promišljanju o ovom pitanju. U određenom trenutku to ih je i nagnalo da ponude racionalno pojašnjenje za spoznaju Boga putem spoznaje duše. Nastojanje filozofa s tim u vezi odvijalo se na dva područja: spoznaja duše posredstvom stečenog ili posrednog znanja, odnosno spoznaje preko umske slike, i izravne, odnosno neposredne spoznaje predmeta zanimanja.²

Stečeno znanje čovjeka o duši i njenim karakteristikama i propisima predstavlja dobru osnovu za izravnu spoznaju duše. U prvim fazama izravne spoznaje duše čovjek treba da se koristi rezultatima spekulativne filozofije radi jačanja same te spoznaje.³

Međutim, istinska spoznaja u kojoj nema greške jest ona izravna spoznaja. Ako čovjek ostvari takvu spoznaju u sebi, tada će shvatiti da njegova zbilja nije ništa više do čista "relacija sa Stvoriteljem". Posmatranjem svoje zbilje kao čiste relacije

sa Stvoriteljem čovjek postaje svjestan uprisutnjem znanjem svoje *takvini* (u stvorenoj egzistenciji) veze s potpuno neovisnim Bićem, jer posmatranje veze bez onoga na šta se ona veže nije moguće.⁴

Kratak pregled razvoja argumenta spoznaje duše u islamskoj filozofiji

Tragovi argumentacije spoznaja duše u peripatetičkoj filozofiji

Nastojanja peripatetičkih filozofa u vezi s ovim pitanjem nisu polučila zadovoljavajući uspjeh. Krajnji domet onoga što su oni uspjeli ponuditi jest da su, pozivajući se na spoznaju duše, posrednim znanjem dokazali postojanje aktivnog uma (عقل فعال) i Nepokretnog Koji daje kretanje. Jedino u nekim sekvencama Mir Damadovog djela nalazimo da on posredstvom spoznaje duše dolazi do spoznaje Boga.

Ovu argumentaciju Farabi predočava u svom djelu *Risāletu fi isbāti el-mufāreqāt* (رسالة في اثبات المفارقات) kod četrnaestog načina dokazivanja postojanja aktivnog uma. On je uvjeren da su ljudske duše nematerijalne i zato nužno mora i njihov uzrok biti nematerijalan, jer je tjelesnost u egzistencijalnom poretku niža i dolazi nakon nematerijalnih bića. Stoga, ako tjelesna forma bude uzrokom nematerijalnog bića, to bi značilo da onaj koji dovodi u postojanje i daje egzistenciju bude biće koje je više i potpunije egzistencijalne razine od sebe samog. U tom slučaju ljudske duše i druga nematerijalna bića ostala bi bez uzroka, a tjelesna forma nije ta koja daje egzistenciju da bi bila savršenija od svoje biti.⁵

Kao zaključak nameće se da uzrok ljudske duše može biti jedino biće koje je prije svega nematerijalno a egzistencijalno na višoj razini, a to je Bog Stvoritelj.

Argumentacija spoznaja duše kod Mir Damada

Učitelj Mulla Sadre, Mir Damad, u svojoj argumentaciji za srednji termin koristio je "izlazak duše iz potencijala u aktualitet" i oprečno svojim

¹ *Hašr*, 19.

² O stečenom i prisutnom znanju vidjeti: Misbah Yazdi, Muhammed Taqi, "Vrste znanja", *Osnove islamske filozofije*, str. 133–143.

³ Misbah Jazdi, Muhammed Taqi, *Be suje khodsāzi*, str. 222–224.

⁴ Džewādi Amoli, Abdullah, *Tasnim*, sv. 24, str. 108–109.

⁵ Ebu Nasr, El-Fārabi, *Risāletu fi isbāti el-mufāreqāt*, str. 5–6; Hasanzade Amoli, Hasan, *Durus-e ma'rifat-e nefis*, str. 411–422.

prethodnicima peripatetičarima uspio je upravo ovim putem dokazati Nužno biće te rezultat spoznaje duše predstaviti kao spoznaju Boga.

U osmom poglavlju svoga djela *El-Qabasāt* Mir Damad bavi se dokazivanjem supstanci Svijeta Qudsa (Svijet božanski), kao što su nematerijalni umovi i duše. Tom prilikom on govori o četvrtom putu dosezanja do supstanci Svijeta Qudsa posredstvom aktualizacije onoga što je u potencijalu. Njegov govor ukratko bi se dao sažeti u sljedeće: Nijedna stvar ne može biti sama sebi pokretač i izvoditelj iz potencijala u aktualitet, jer da nije tako, nikada ne bi ni bila u potencijalu. Dakle, izvoditelj neke stvari iz potencijala mora biti nešto drugo do ona sama. S druge strane, aspekt aktualizacije stvari koja izvodi iz potencijala u aktualizaciju mora da bude plemenitija, savršenija i egzistencijalno višeg stepena od one stvari koja prima to djelovanje. Dakle, ako bi aktualizacija neke stvari dolazila od same njene biti, to bi značilo da je ta bit savršenija i plemenitija od nje same, što je nemoguće i kontradiktorno. Dakle, ni duša ne može sama sebe izvesti iz potencijala u aktualizaciju, to nužno mora biti biće koje je srodno i koje odgovara duši obdarenoj razumom, da bi bila posrednik između darovanja Uzvišenog Boga i duše. Dakle, možemo zaključiti da ono biće koje izvodi dušu iz potencijala u aktualitet i vodi ga ka višim stepenima jeste prosvijetljeni razum ili nebeski razum, koji je sam lišen potencijala, dakle u čistom je potencijalu, i on je taj koji daruje forme, naravno s Božijom dozvolom.⁶

Na kraju ovog poglavlja on zaključuje: Istinski izvoditelj duše i svih naših potencijala u svim egzistencijalnim aspektima jedino može biti Uzvišeni Bog. Mir Damad vrlo jasno i nedvosmisleno zaključuje da Uzvišeni Bog čini da duša dosegne inteligibilije.⁷ Ovo pitanje Mulla Sadra kasnije razvija i daje mu novo ruho, odnosno nudi jaču argumentaciju s višim dometima.

Argumentacija spoznaja duše kod Šejh Išraqa Suhrawardija

Suhrawardi je argumentaciju peripatetičara uzdigao na jedan viši nivo. On u devetom poglavlju

prvog govora drugog dijela knjige *Hikmetul-išrāq*, pozivajući se na nematerijalnu svjetlost duše obdarene razumom, dokazuje Svjetlost svih svjetlosti, odnosno Nužno biće. Njegova argumentacija, shodno njegovom specifičnom tumačenju Kreacije, teče sljedećim redom:

1. Nematerijalna svjetlost (duša obdarena razumom) u svojoj esenciji je potrebita;
2. Takva svjetlost ne može biti potrebita tamnom supstancom (الجوهر الغاسق), jer, kao prvo, ta svjetlost koja je niže razine od nematerijalne svjetlosti ne može dovesti u postojanje nešto plemenitije i potpunije od sebe i, kao drugo, tamna supstanca koja je određena prostorom, a to znači njenim karakteristikama usmjerenosti, ne može proizvesti biće koje je lišeno karakteristika prostora;
3. Nematerijalna svjetlost ima potrebu za svjetlošću koja postoji po sebi, jer u suprotnom, ako ta svjetlost bude imala potrebu za nekom trećom svjetlošću, to bi značilo niz svjetlosti;
4. U nizu kojeg formiraju jedinke, svi članovi tog niza trebali bi aktualno postojati i okončavati u jednoj tačci;
5. Niz svjetlosti ne bi trebao biti beskonačan;
6. Dakle, kao rezultat može se reći da svi oblici svjetlosti, svjetlosti po sebi, akcidentalne svjetlosti, berzahske svjetlosti i njihove forme (akcidenti materijalnih tjelesa), završavaju u svjetlosti nakon koje nema svjetlosti. A to je Svjetlost svih svjetlosti, Bog Uzvišeni Koji nema potrebu ni za čim.⁸

Ovdje možemo ustvrditi da je Suhrawardi prvi muslimanski filozof koji je ponudio "argumentaciju spoznaja duše" a da je saglasna s predajom "Ko spozna sebe, zaista je spoznao svoga Gospodara". Dakle, Šejhul-Išrak Suhrawardi utemeljitelj je "argumentacije spoznaja duše" tako da dokazuje Uzvišenog Boga.

Argumentacija spoznaja duše kod Mulla Sadre

U filozofiji *hikmetul-mutealije* (božanska filozofija), čiji je utemeljitelj pročelnik teozofa Mulla Sadra, razrađena su četiri oblika argumentacije

⁶ Mir Dāmād, Muhammed Bakir, *El-Qabasāt*, str. 381.

⁷ Ibid.

⁸ Suhrawardi, Šehābuddin, *Madžmū'e-je musanefāt-e*

Suhrawardi, sv. 2, str. 121; Jazdānpanāh, Jedullah, *Hikmetul-išraq*, sv. 2, str. 91–92.

spoznaje duše. Jedan od ta četiri oblika argumentacije danas je odbačen stoga što se oslanjao na teoriju o specifičnom obliku kosmologije, odnosno mišljenju o postojanju deset nebesa i deset razuma, a koja je dokinuta zbog neutemeljenosti. Mi ćemo u nastavku predočiti ostale tri argumentacije.

Koristeći se naučnim dostignućima pretходника, kao i svojim inovativnim filozofskim rješenjima, kao što su supstancijalno kretanje, odnos vremenitog bića (Bića koje je stvoreno u vremenu) i bića izvan vremena, kao i svojim filozofskim osnovama u vezi s dušom, Mulla Sadra argument spoznaje duše spominje kao zaseban dokaz postojanja Uzvišenog Boga. Mulla Sadra kod ove argumentacije putnika i put vidi jednim i identičnim. To je ono što ovu argumentaciju čini specifičnom i jedinstvenom. Upravo zbog ove činjenice Mulla Sadra ovu argumentaciju smatra plemenitijom i vrednijom u odnosu na ostale argumentacije, osim "argumenta istinoljubivih"⁹.

Prva argumentacija: Izlazak duše iz potencijala u aktualitet

Mulla Sadra u knjigama *Eš-Šavāhidu er-Rububijje* i *Mafātihul-gajb* ovu argumentaciju prezentira na sljedeći način:

1. Supstanca duše je melekutska / nebeska supstanca, koja izlazi iz potencijala i dostiže do granice racionalnog savršenstva. U ovoj uvodnoj premisi izlazak iz potencijala u aktualitet razmatra se s obzirom na inteligibilije, onako kako je pojašnjeno kod peripatetičara. Čini se da nema potrebe dokazivati ovu postavku, jer svako je u sebi doživio to stanje: jednom nije imao neke inteligibilije, a u nekom drugom vremenu je stekao te inteligibilije; što znači: da nije imao sposobnost njihova stjecanja, nikada ih ne bi ni dosegao.
2. Svaka stvar koja bude u potencijalu, a potom je ostvarila aktualitet, ima potrebu za nekim ko će je izvesti iz potencijala u aktualitet.
3. Shodno ovim dvjema uvodnim premisama može se reći da duša, koja je na putu

usavršavanja razuma, ima potrebu za onim ko će upotpunjavati njen razum na putu usavršavanja iz potencijala u aktualitet i izvesti je iz stanja manjkavosti i nedostatka u stanje savršenstva.

4. Ta stvar koja upotpunjuje ne može biti razum u potencijalu, jer bi, kao prvo, to značilo da onaj ko nešto daje i usavršava sam nije posjednik toga i, kao drugo, sama ta stvar koja daje savršenstvo i u potencijalu je ima potrebu za nekom trećom stvari koja bi njoj podarila aktualitet, i tako do beskonačnosti.

Zaključak: Na kraju tog lanca mora biti razum u potencijalu. Ta stvar je ili Uzvišeni Bog ili Njegov bliski melek, darovatelj savršenstva. A taj melek, budući da je i sam Božije stvorenje, okončava u Njemu.¹⁰

Na kraju ove argumentacije Mulla Sadra ustvrđuje da je sama duša Božiji put i najveća Božija kapija.

Jasno je da se Mulla Sadra pri ovoj argumentaciji koristio svojom inovacijom u filozofiji, odnosno supstancionalnim kretanjem. Prva premisa može se pojasniti upravo na temelju postavke supstancionalnog kretanja. Prema njegovom mišljenju, duša na temelju supstancionalnog intenzivirajućeg kretanja izlazi iz čiste materije i prelazi u intenzivnu supstancijalnu egzistenciju i postepeno poprima materijalni imaginalni identitet, potom materijalnu imaginalnu racionalnu formu, a potom odbacuje materiju i poprima imaginalnu i racionalnu formu. Po Mulla Sadri-
nom mišljenju, ljudska duša u svojoj egzistenciji poprima intenzitet a njena supstanca savršenost. Dakle, duša supstancionalnim kretanjem prolazi sve te faze različitih razina egzistencije da bi na kraju odbacila vegetativnu, animalnu i ljudsku i na svom putovanju nastavila da se usavršava.¹¹

*Druga argumentacija:
Vremenito stvorena ljudska duša*

Argumentacija koja slijedi osnovno je i najvažnije pojašnjenje argumenta spoznaje duše u Mulla Sadri-
nom mišljenju. Na većini mjesta

⁹ O argumentu istinoljubivih više vidjeti: Seid Halilović, "Najkraći argument za postojanje Boga u islamskoj filozofiji", Časopis za religijske nauke "Kom", vol III (1), Beograd, 2014.

¹⁰ Širāzi, Sadruddin Muhammed ibn Ibrāhim, *Eš-Ševāhidu*

er-rububijje fi el-menāhidž es-sulūkiyye, str. 45; Naraqi, Muhammed Mehdi, *Džāmi'u el-efkār we nāqid el-inzār*, str. 137.

¹¹ Širāzi, Sadruddin Muhammed ibn Ibrāhim, *El-Hikmetu el-mute'ālijje fi el-esfār el-erbe'e*, sv. 8, str. 38.

na kojima se Mulla Sadra poziva na argument spoznaje duše, kao što je u knjigama *El-Mabda'u ve el-ma'ad*, *El-Hikmetu el-mut'aliye* i *Mafatihul-gajb*, on navodi srednji termin ove argumentacije i opširno pristupa raspravi. Do te mjere on ovaj argument smatra vrijednim da ga smatra najjačim argumentom, što posebno vrijedi za one filozofe koji imaju postojanu unutarnju prosvijetljenost i ostvarili su položaj odvajanja i napuštanja tijela. Mulla Sadra smatra da prosvijetljeni ljudi svojim stanjem potvrđuju većinu filozofskih argumenta, kojim dokazuju postojanje Boga.¹²

Ova njegova argumentacija veoma je slična Farabijevoj, koju on navodi kao jednu od šest argumenata u prilog postojanja razuma viših svjetova u djelu *Risāletu fi isbāti el-mufāreqāt*, a koju smo mi prethodno naveli. Također, ona ima sličnosti i sa Suhrawardijevom argumentacijom u djelu *Partunāme we elwāh 'emādi*.

Ovu argumentaciju moguće je prikazati u sljedećem logičkom slijedu:

1. Ljudska duša je nematerijalna (mudžarred).
2. Ljudska duša, iz onog aspekta da je duša, stvorena je u vremenu s tjelesnim stvaranjem.
3. Svako vremenito stvorenje kontingentno je po svojoj biti.
4. Kao rezultat prethodnih premisa možemo zaključiti da je ljudska duša po svojoj biti kontingenta i kao takva u svom postojanju ima potrebu za uzrokom.
5. Uzrok duše ne može biti tijelo niti bilo šta što je tjelesno.

Zaključak: Uzrok koji daje egzistenciju duši je ono što je iznad materije i od duše je u višem egzistencijalnom položaju. To biće je ili Uzvišeni Bog ili neko kontingentno duhovno nematerijalno biće, a koje po svojoj biti okončava u Nužno postojećem Bogu.¹³

¹² Širāzi, Sadruddin Muhammed ibn Ibrāhim, *El-Mabda' we el-ma'ad*, str. 21.

¹³ Širāzi, Sadruddin Muhammed ibn Ibrāhim, *El-Hikmetu el-mute'aliye fi el-esfār el-erbe'e*, sv. 6, str. 45–46; Sabzewāri, Mulla Hādi, *Asrār el-bikem*, str. 71; Tabātabāji, Muhammed Husejn, *Nihājetu el-bikme*, sv. 4, str. 1058–1060; Hasan, Hasanzade Amoli, *Durūs-e ma'refat-e nefš*, str. 373.

¹⁴ Sabzewāri, Mulla Hādi, *Šarh el-Manzūme*, sv. 3, str. 509;

Treća argumentacija: Krajnji uzrok izvođenja duše iz potencijala u aktualitet

Iako Mulla Sadra ovu argumentaciju nije zasebno razmatrao, na nju su ukazali sljedbenici njegove filozofske škole. Ova argumentacija slična je prvoj, s jednom razlikom u uvodnoj premisi.

1. Ljudska duša je supstanca, koja izlazi iz stanja potencijala u stanje aktualiteta.
2. Prijelaz iz potencijala u aktualitet nije besmislen, ustvari, duša se svojim izborom kreće ka svojim krajnjim ciljevima.
3. Nijedan cilj bez onoga koji mu teži nije moguć.
4. Duša se ne smiruje ostvarenjem svakog cilja i njeno kretanje tu se ne zaustavlja.

Zaključak: Kretanje duše treba okončati u cilju, koji je apsolutno savršenstvo i čija je egzistencija "sve egzistencije" da bi duša tu našla smiraj, a to je krajnji cilj, odnosno Uzvišeni Bog.¹⁴

Uspoređujući ovu argumentaciju s prvom može se reći da su krajnji cilj i ono biće koje izvodi dušu iz potencijala jedno te isto. Razlika je jedino u uglu gledanja i aspektu koji se uzima u obzir, a što dovodi do dvije odvojene argumentacije.¹⁵

Iz istog razloga veliki živući filozof Hasanzade Amoli u jednom od svojih djela ove dvije argumentacije navodi zajedno.¹⁶

Prednosti argumenta spoznaje duše u odnosu na druge dokaze postojanja Boga

Pojašnjavajući argument spoznaje duše Mulla Sadra ustvrđuje da je on po svojoj važnosti odmah iza argumenta istinoljubivih i kao takvog smatra ga plemenitijim u odnosu na ostale dokaze postojanja Boga. Nekada ovaj argument opisuje *uistinu lijepim*¹⁷, a nekada *uistinu plemenitim*¹⁸. Kao razlog više plemenitosti ovog argumenta u odnosu na ostale argumente, osim argumenta istinoljubivih, Mulla Sadra navodi činjenicu da u

Mulla Sadra, *El-Hikmetu el-mute'aliye*, sv. 6. str. 42, hašijje 2; Motahhari, Morteza, *Šarb-e Manzūme*, str. 341.

¹⁵ Aštijāni, Mehdi, *Ta'liqe bar Šarb-e Manzūm-e hikmet*, str. 501.

¹⁶ Hasan Hasanzade Amoli, *Ujūn mesā'el en-nefs we serbul-hujūn fi šarhil-'ujūn*, str. 42.

¹⁷ Širāzi, Sadruddin Muhammed ibn Ibrāhi, *El-Mabda' we el-ma'ad*, str. 18.

¹⁸ Širāzi, Sadruddin Muhammed ibn Ibrāhi, *El-Hikmetu el-mute'aliye*, sv. 5, str. 44.

njegovoj demonstraciji postoji jedinstvo između putnika i puta, dok je kod ostalih argumenata ovo dvoje odvojeno. Mulla Sadra na više mjesta to ustvrđuje, a jedno od njih je i u kratkoj poslanici *Šarwāhidu er-rubūbijje*¹⁹. On tamo kaže: “Metod spoznaje Boga putem spoznaje duše ima prednost u odnosu na dokaze koje iznose prirodoslovci i drugi čija se argumentacija oslanja na pitanje kretanja, vremenite stvorenosti tjelesa ili njihove složenosti iz forme i materije. Dakle, prednost ovog argumenta u tome je što je putnik istovjetno i put koji se prelazi. Što će reći da je duša istinski Pravi put Božiji.”²⁰

U pojašnjenju navedenog treba reći da, prema Mulla Sadrinom mišljenju, postoje tri vrste dokaza postojanja Boga²¹:

Prva vrsta su oni argumenti kod kojih su putnik, put i cilj jedno (سالک، مسلک، مسلوک الیه). Ovaj dokaz upravo je argumentacija istinoljubivih onako kako je Mulla Sadra tumači. Kod ove argumentacije promišljanjem o samoj zbilji egzistencije dolazi se do saznanja o njenom nužnom postojanju i vječnoj nužnosti (ضرورت ازلی)²². Čovjekova egzistencija, koja je putnik na ovom putu, također nije izvan zbilje egzistencije.²³

Druga vrsta argumenata su oni kod kojih su putnik i put jedno, ali je cilj odvojen. Argument spoznaje duše kao dokaz postojanja Boga ubraja se u red ovih argumentacija. U ovoj argumentaciji putnik prolazeći put, koji je njegova duša, što znači da su putnik i put jedno, dolazi do cilja putovanja. Promišljajući o svojoj zbilji i spoznajući svoju zbilju čovjek spoznaje Stvoritelja, Ishodišta svega i Nužno Biće.²⁴

Treća vrsta argumenata su oni kod kojih su putnik, put i cilj zasebni. Putnik prolazeći put, koji je zaseban, stiže do cilja, koji je opet zaseban. Ostali argumenti o postojanju Boga, kao što su dokaz putem kontingentnosti stvari, vremenite stvorenosti stvari, kretanje stvari itd., ubrajaju se u ovaj oblik argumentacije. Promišljajući o znakovima na obzorjima, naprimjer, putem

kontingentnosti stvari na obzorjima, čovjek dolazi do spoznaje o Bogu. Putnik je čovjek koji promišlja, put su stvari na obzorjima, a cilj je dokaz postojanja Boga.

Prema ovoj podjeli argument istinoljubivih ubraja se u prvu vrstu argumenata, argument spoznaje duše u drugu vrstu argumenata, a ostali dokazi su od treće vrste argumenata.

Argument spoznaje duše u Kur'anu i islamskim predajama

Ajet o posvećenosti duši

Uzvišeni Bog u suri *El-Mā'ide* u 105. ajetu kaže:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَيْكُمْ أَنْفُسَكُمْ لَا يَضُرُّكُمْ
مَنْ ضَلَّ إِذَا اهْتَدَيْتُمْ إِلَى اللَّهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا
فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ

*O, vjernici! Dušama svojim se posvetite! Ako ste na Pravoj Stazi, onaj zalutali neće vam naškoditi, a Allahu ćete se svi povratiti, i On će vas o onom što ste radili obavijestiti.*²⁵

Kod samospoznaje putnik je čovjek, odnosno njegova zbilja, koja se stalo uzdiže ili propada i zastranjuje u pogledu savršenstva. Karakteristika ovog puta je da su putnik i put jedno. Čovjek je i putnik i put. Čovjekovo kretanje zbiva se unutar njega. Čovjek je praktično put i svaki čovjek svojim dobrim ili lošim djelima uobličava svoju dušu.

Allame Tabatabaji u tefsiru *El-Mizān* kod 105. ajeta sure *El-Mā'ide* otvara relativno opširnu raspravu, čije ćemo dijelove prenijeti u nastavku, a u kojoj dokazuje prethodno rečeno – da su putnik i put jedno na putovanju ka Bogu.

Allame Tabatabaji kaže: “Iz naredbe upućene čovjeku rečenicom *Dušama se svojim posvetite!* – jasno se da shvatiti da je put kojim se čovjek

¹⁹ Ovo je drugo Mulla Sadrino djelo, pored njegovog opsežnog poznatog djela s istim nazivom.

²⁰ Širāzi, Sadruddin Muhammed ibn Ibrāhi, *Madžmū'è-je re-sāel-e felsofi Sadrul-mute'alibin*, str. 314.

²¹ Džewādi Āmoli, Abdullah, *Šarh Hikmetul-mute'ālīje*, sv. 6, str. 323–324.

²² “Vječna nužnosti” je nužnost kod koje je predikat nužan

i neodvojiv od biti subjekta, ničim uvjetovan i ograničen.

²³ Širāzi, Sadruddin Muhammed ibn Ibrāhi, *Madžmū'è-je re-sāel-e felsofi Sadrul-mute'alibin*, str. 314.

²⁴ Širāzi, Sadruddin Muhammed ibn Ibrāhi, *El-Hikmetu el-mute'ālīje*, sv. 6, str. 44.

²⁵ *El-Mā'ide*, 105.

obavezuje upravo njegova duša, jer kada se upozorava: budi oprezan da ne izgubiš put, odnosno da ne zastraniš i ne zalutaš, to podrazumijeva čuvanje samog puta, a ne odvajanje od putnika. Prema tome, kada se u ovom ajetu kaže *Dušama svojim se posvetite!*, jasno je da su duše put, a ne putnici. Isti princip nalazimo i u sljedećem ajetu:

وَأَنَّ هَذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُ وَلَا تَتَّبِعُوا
السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَنْ سَبِيلِهِ

*I doista, ovo je pravi put moj, pa se njega držite i druge puteve ne slijedite, pa da vas odvoje od puta Njegovog.*²⁶

Ako je rečeno da se brinemo o duši, to je zato što je tvoja duša tvoj put upute, a ne zato što je duša jedan od putnika na putu upute. Drugim riječima, ako Uzvišeni Bog u položaju poticanja vjernika na očuvanje puta upute naređuje vjernicima da se posvete svojim dušama, biva jasnim da je duša vjernika upravo taj put koji treba prijeći. Duša vjernika je put koji okončava u Bogu i put je njegove upute. To je put koji ga vodi ka njegovom blaženstvu i sreći.

U svakom slučaju, 105. ajet sure *El-Mā'ide* vrlo jasno pojašnjava ovo pitanje koje se u sljedećim ajetima ponavlja, ali ne toliko direktno kao u prethodnom ajetu:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَلْتَنْظُرْ نَفْسٌ مَّا قَدَّمَتْ
لِعَدِيٍّ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ

*O, vjernici, bojte se vi Allaha, i neka svaka duša gleda šta je za sutra pripravila! I bojte se Allaha! Doista je Allah obaviješten o svemu šta činite vi.*²⁷

وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَسُوا اللَّهَ فَأَنْسَاهُمْ أَنْفُسَهُمْ
أُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ

*I ne budite kao oni koji su Allaha zaboravili pa je Allah učinio da i oni zaborave sami sebe! Takvi su grješnici!*²⁸

لَا يَسْتَوِي أَصْحَابُ النَّارِ وَأَصْحَابُ الْجَنَّةِ أَصْحَابُ
الْجَنَّةِ هُمُ الْفَائِزُونَ

²⁶ *El-En'ām*, 153.

²⁷ *El-Hašr*, 18.

²⁸ *El-Hašr*, 19.

²⁹ *El-Hašr*, 20.

*Nisu jednaki stanovnici Vatre i stanovnici Dženneta, stanovnici Dženneta – to su oni koji su pobjednici!*²⁹

Svi ovi ajeti nalažu da se čovjek posveti duši i brine za njena dobra djela, a ona su popudbina i kapital onoga što je čeka u budućnosti, jer duša danas ima svoje sutra. Svakog trenutka duša je u kretanju i prelazi put, a kraj tog puta je u Bogu, jer kod Njega je nagrada za dobra djela, odnosno Džennet.

S obzirom na navedeno, na čovjeku je da nastavi ovaj put i da Boga ima stalno na umu i ni na trenutak da Ga ne zaboravi, jer je On krajnji cilj i osnovna namjera. Razuman čovjek ne zaboravlja svoj cilj, jer ko zaboravi na cilj, zaboravio je i na put. Upravo stoga, ako čovjek zaboravi na Boga, zaboravio je i na sebe, što za rezultat opet ima da neće pripremiti popudbinu, odnosno opskrbu za Sudnji dan, što i jeste njegov kapital za život. I to je stradanje.³⁰

U nastavku Allame Tabatabaji navodi više predaja o položaju i vrijednosti spoznaje duše u islamu. Mi ćemo ih navesti samo nekoliko koje su od koristi za našu raspravu. Sve te predaje zabilježio je Āmedi u knjizi *Gureru-l-hikem ve dureru-l-kelam*, odakle ih i mi prenosimo. Inače, ova knjiga predstavlja zbirku samo kratkih izreka Imama Alija, mir s njim.

Imam Ali, mir s njim, je rekao:

المَعْرِفَةُ بِالنَّفْسِ أُنْفَعُ الْمَعْرِفَتَيْنِ

“Spoznaja duše je ona korisnija i učinkovitija od dvije spoznaje.”³¹

الْعَارِفُ مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَأَعْتَقَهَا وَنَزَّهَا عَنْ كُلِّ
مَا يُبْعِدُهَا

“Arif je onaj koji spozna svoju dušu, oslobodi je i očisti od svega onoga što je udaljava od Boga.”³²

أَعْظَمُ الْجَهْلُ الْإِنْسَانِ أَمْرَ نَفْسِهِ

“Najveće neznanje je nepoznavanje samog sebe (tj. svoje duše).”³³

³⁰ Allame Tabatabaji, Muhammed Husejn, *El-Mizān*, sv. 6, str. 242–243.

³¹ Āmedi, *Šarh Gureru-l-hikem ve dureru-l-kelam*, sv. 2, str. 25.

³² Ibid., sv. 2, str. 48.

³³ Ibid., sv. 2, str. 387.

أَعْظَمُ الْحِكْمَةِ، مَعْرِفَةُ الْإِنْسَانِ نَفْسَهُ

“Najuzvišenija mudrost čovjekova je spoznaja vlastite duše.”³⁴

أَكْسَرُ النَّاسِ مَعْرِفَةً لِنَفْسِهِ أَخَوْفُهُمْ لِرَبِّهِ

“Najbolji poznavalac svoje duše je onaj koji se najviše plaši Boga.”³⁵

غَايَةُ الْمَعْرِفَةِ أَنْ يَعْرِفَ الْمَرْءُ نَفْسَهُ

“Krajnja spoznaja je da čovjek spozna samog sebe.”³⁶

كَيْفَ يَعْرِفُ غَيْرُهُ مَنْ يَجْهَلُ نَفْسَهُ؟!

“Kako će spoznati drugoga onaj koji ne poznaje sebe?”³⁷

كَفَى بِالْمَرْءِ مَعْرِفَةً أَنْ يَعْرِفَ نَفْسَهُ

“Dovoljna je spoznaja čovjeku da spozna svoju dušu.”³⁸

مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ، عَرَفَ رَبَّهُ

“Onaj ko spozna svoju dušu, spoznao je svog Gospodara.”³⁹

مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ كَانَ لِعَيْبِهِ أَعْرَفَ وَمَنْ جَهِلَ نَفْسَهُ
كَانَ بَعْدِيهِ أَجْهَلُ

“Onaj ko spozna svoju dušu, i druge bolje poznaje, a onaj koji ne spozna svoju dušu, i prema drugima je veća neznalica.”⁴⁰

مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدِ انْتَهَى إِلَى غَايَةِ كُلِّ مَعْرِفَةٍ وَعِلْمٍ

“Onaj ko spozna svoju dušu, dosegao je krajnji cilj svih spoznaja i saznanja.”⁴¹

لَا تَجْهَلُ نَفْسَكَ، فَإِنَّ الْجَاهِلَ مَعْرِفَةَ نَفْسِهِ، جَاهِلٌ
بِكُلِّ شَيْءٍ

“Nemoj biti neznalica u pogledu svoje duše, jer onaj ko ne poznaje svoju dušu neznalica je kada je riječ o bilo čemu.”⁴²

Nakon citiranih predaja o spoznaji duše Allame Tabatabaji navodi predaju od Imama Sadika, mir s njim, koja je za nas zanimljiva u kontekstu ovog rada. Imam Sadik, mir s njim, je rekao:

“Ko misli da je spoznao Allaha umišljanjem srca, mnogobožac je. Ko misli da je spoznao Allaha imenom lišenim značenja, time je priznao klevetanje, jer je ime stvoreno. Ko misli da robuje imenu i značenju zajedno, pripisao Mu je sudruga. Ko misli da robuje svojstvu bez spoznaje i razumijevanja, preinačio Ga je u nešto odsutno. Ko misli da robuje svojstvu i opisanom zajedno, u potpunosti je dokinuo tevhid, zato što svojstvo nije opisano. Ko misli da je opisano pridodao svojstvu, učinio je malim ono što je veliko i nije spoznao Allaha onako kako to Njemu dolikuje.”⁴³

Na ovom mjestu neko je upitao Imama Sadika: “Koji je put ka tevhidu?”, na što je on odgovorio:

“Otvorena su vrata rasprave, a traženje izlaza je nadohvat ruke. Zaista, spoznaja Biti Koja je Svjedok i Prisutni, u spoznaji dolazi prije svojstva Njegova, a spoznaja svojstva odsutnoga je prije viđenja njega samoga.”

Neko je upitao: “Kako da spoznamo samog Svjedoka prije Njegova svojstva?”, na šta Imam reče:

“Spoznat ćeš Njega i saznat ćeš znakove Njegove i upoznat ćeš sebe posredstvom Njega, a ne posredstvom sebe i od sebe. Saznat ćeš da ono što je u duši za Njega je i po Njemu je, kao što su kazali braća Jusufova njemu: *‘A da ti nisi, uistinu, Jusuf?’ – povikaše oni. ‘Da, ja sam Jusuf, a ovo je brat moj’*⁴⁴ – prepoznali su ga po njemu, a ne po nečemu drugom, i nisu ga potvrdili i posvjedočili u svojim dušama posredstvom srčanih imaginacija i umnih slika...”⁴⁵

³⁴ Ibid., sv. 2, str. 419.

³⁵ Ibid., sv. 2, str. 424.

³⁶ Ibid., sv. 4, str. 372.

³⁷ Ibid., sv. 4, str. 565.

³⁸ Ibid., sv. 4, str. 575.

³⁹ Ibid., sv. 5., str. 194.

⁴⁰ Ibid., sv. 5, str. 334. i 363.

⁴¹ Ibid., sv. 5, str. 405.

⁴² Ibid., sv. 6, str. 304.

⁴³ *El-En'am*, 91; *Ez-Zumer*, 67.

⁴⁴ *Jusuf*, 90.

⁴⁵ El-Harāni, Ebu Muhammed El-Hasan, *Tuhafu-l-ukūl*, str. 326–328.

Ukratko, kada se čovjek izravno osvjedoči u Gospodara, spozna Njega i svoju dušu, i sve druge stvari spozna posredstvom Njega. Tek u takvom stanju, posvećenost i pažnja pri robovanju poprima svoj položaj, jer bez ovakvog posmatranja Boga sve naše pažnje usmjerene ka Njemu nisu ništa više do umne slike o nekoj stvari. Ova stvorena predodžba i umna slika, kao i ograničeni objekt koji je pretpostavljen za tu stvar, nije Uzvišeni Gospodar. Prema tome, takvo božanstvo nije ono koje je istinski traženo i željeno.

Kur'anski ajeti o zaboravu

Korijen pojma *zaborav* (نسيان) u arapskom jeziku dolazi iz korijena نسي, koja je u rječniku definirana kao *zaboravljanje stvari koja je prije bila prisutna u umu*.⁴⁶ Prema tome, riječ *zaborav* (نسيان) oprečna je pojmovima *pamćenje* (حفظ) i *zikir* (ذكر).⁴⁷ Za riječ *zaborav* u Kur'anu je navedeno nekoliko metaforičkih značenja, kao što su *nemar*, *napuštanje* i *odbacivanje*.⁴⁸ Upotreba pojma *zaborav* u arapskom jeziku najraširenija je u posljednjem značenju.⁴⁹ U Kur'anu pojam *zaborav* najčešće se koristi u značenju nemara prema Božijim zapovijedima.⁵⁰

Uzvišeni Bog u 19. ajetu sure *El-Hašr* kaže:

وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَسُوا اللَّهَ فَأَنْسَاهُمْ أَنْفُسَهُمْ
أُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ

*I ne budite kao oni koji su Allaha zaboravili pa je Allah učinio da i oni zaborave sami sebe! Takvi su grješnici!*⁵¹

نَسُوا اللَّهَ فَنَسِيَهُمْ

*Allaha oni zaboravljaju, pa i On njih zaboravu prepusti!*⁵²

U ovim ajetima Uzvišeni Bog veoma jasno čovjeku daje do znanja da je zaborav Boga uzrok čovjekovog zaborava na samog sebe. Međutim, iz ugla filozofije veoma je teško pojmiti kako to

da čovjek sebe zaboravi kada konstantno ima prisutno znanje o sebi, a prisutno znanje nije podložno zaboravu, za razliku od stečenog znanja. U vezi s ovim Allame Tabatabaji u tefsiru *El-Mizān* kaže: "Zaborav na Boga u značenju je zaborava i nemara spram lijepih Božijih imena i svojstava. Bog, Koji je apsolutna egzistencija, beskonačno znanje i nepotrebitost, i sve što nije On ovisno je o Njemu, tako da je zaboravljanje na to ustvari uzrok da čovjek zaboravi na samog sebe, što znači pouzdavanje i gajenje nade u nešto drugo osim Boga, i tako čovjek zaboravi na svoju zbilju, koja je čista potrebitost prema Bogu."⁵³

Pojašnjavajući fenomen čovjekovog zaborava na samog sebe u Kur'anu, Morteza Motahhari kaže: "Zaborav na samog sebe ne znači samo da čovjek pogriješi u vezi sa svojom suštinom i identitetom. Svako biće, koje prolazi svoj prirodni usavršavajući put, u zbilji putuje od sebe do sebe, što znači od sebe slaboga do sebe jačega. Prema tome, zaboravljanje svakog bića na samog sebe znači njegovo zastranjenje s puta istinskog usavršavanja i zastranjenje od sebe ka ne-sebi. Ovo zastranjenje najčešće se dešava kod čovjeka koji je biće sa slobodnom voljom. Kad god čovjek izabere pogrešan cilj, on je u zbilji umjesto svoga istinskog sopstva zamislio iskrivljeno i lažno sopstvo."⁵⁴

Uzvišeni Bog i u sljedeća dva ajeta govori o jednoj vrsti nužnosti između zaborava na Boga i zaborava čovjeka na samog sebe.

قَالَ كَذَلِكَ أَتَتْكَ آيَاتُنَا فَنَسِيَتْهَا وَكَذَلِكَ الْيَوْمَ تُنْسَى

*"Eto zato jer su ti Znaci Naši dolazili" – reče On – "pa si ih zaboravljao, a tako ćeš i ti zaboravljen danas biti!"*⁵⁵

قُلْ إِنَّ الْخَالِئِينَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ

*Ti reci: "Doista su stradalnici oni koji na Danu Sudnjem upropaste sebe i svoje porodice!"*⁵⁶

⁴⁶ Farāhidi, Khalil ibn Ahmed, *Kitābu el-'ajn*, sv. 7, str. 304.

⁴⁷ Ibn Manzūr, Muhammed ibn Mukarem, *Lisānu el-'arab*, sv. 15, str. 322.

⁴⁸ Zamahšari, Džarullah, Abi El-Qasim Mahmū ibn 'Umer, *Asāsu el-belāge*, str. 63.

⁴⁹ Ibn 'Ašūr, Muhammed ibn Tahir, *Et-Tabrīr we et-tanwīr*, sv. 6, str. 97.

⁵⁰ Allame Tabatabaji, Muhammed Husejn, *El-Mizān*, sv. 7, str. 89.

⁵¹ *El-Hašr*, 19.

⁵² *Et-Teṭwbe*, 67.

⁵³ Allame Tabatabaji, Muhammed Husejn, *El-Mizān*, sv. 19, str. 219–220.

⁵⁴ Motahhari, Morteza, *Madžmū'e-je asār*, sv. 16, str. 577.

⁵⁵ *Tā Hā*, 126.

⁵⁶ *Zumer*, 15.

Kur'anski ajeti o podsjećanju

Kur'an u više navrata nastoji čovjeka okrenuti ka samom sebi i na tom tragu koristi se različitim izrazima. Najčešće se koristi izrazom sjećanje / podsjećanje. Podsjećanje ima smisla ondje gdje postoji mogućnost zaborava. Drugim riječima, podsjećanje je buđenje iz zaborava. Podsjećanje ima dva načina: kroz Kreaciju i događaje kojima je čovjek izložen. Uzvišeni Bog kaže:

فَذَكِّرْ إِنَّمَا أَنْتَ مُذَكِّرٌ ۖ لَسْتَ عَلَيْهِمْ بِمُصَيِّرٍ
*Pa, opominji! Ti si samo opominjatelj, ti nad njima nisi vladatelj!*⁵⁷

Na drugom mjestu Uzvišeni kaže:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اذْكُرُوا اللَّهَ عَلَيْهِمْ هَلْ مِنْ خَالِقٍ غَيْرُ اللَّهِ يَرِزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فَأَنَّى تُؤْفَكُونَ

*O, ljudi, Allahove blagodati prema vama se sjetite! Ima li stvoritelja osim Allaha, Koji vas opskrbljuje s neba i Zemlje?! Nema boga drugoga osim Njega, i kuda se, onda, odmećete?*⁵⁸

Koja je blagodat veća od same duše, jer racionalna moć, moć razmišljanja i imaginacije – sve su to aspekti ljudske duše koje čovjek ne zaboravlja!

Kur'anski ajet o znacima u nama samima

سَرُّهُمْ آيَاتِنَا فِي الْأَفَاقِ وَفِي أَنْفُسِهِمْ حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ ۗ أَوَلَمْ يَكْفِ بِرَبِّكَ أَنَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ
*Pokazivat ćemo im Mi Znake Naše na obzorjima i u njima samim, sve dok im jasno ne bude da je On Istina. A zar dosta nije to što je Gospodar tvoj svjedok stvari svake?*⁵⁹

U suri *Fusilet* predstavljena su dva puta spoznaje Uzvišenog Boga. Jedan je put duše, a drugi je putem znakova na obzorjima. Put stjecanja spoznaje Boga putem duše bliži je i tačniji od promišljanja o znakovima na obzorjima, jer nema potrebe za stečenim znanjem i iskustvom prirode. Posmatranje i osvjedočenje u duši u značenju je

očitanja i epifanije Božijih znakova u čovjeku, koji je mjesto očitanja Božijih imena. O ovome Uzvišeni Bog na više mjesta u Kur'anu jasno ukazuje. Pored gornjeg ajeta jedno od tih mjesta je i u suri *Ex-Zārijāt*:

وَفِي أَنْفُسِكُمْ أَفَلَا تُبْصِرُونَ
*...i u vama samima, zar ne vidite?*⁶⁰

Božija bliskost i Božije obujmljivanje čovjeka je stalno, u svim vremenima i na svim mjestima. Čovjek do ove spoznaje dolazi promišljanjem o Božijim znacima u duši. U nastavku ćemo ukazati na nekoliko tih primjera u Kur'anu:

وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ
*Mi smo mu bliži od vratne žile kucavice.*⁶¹
وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنْتُمْ
*On je s vama gdje god da vi budete.*⁶²

Uzvišeni Bog na apsolutan način obujmljuje sva stvorenja a posebno čovjeka i egzistencionalno i znanjem. To je na najljepši način pojašnjeno u Ajetul-Kursiji:

يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا شَاءَ وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَلَا يَئُودُهُ حِفْظُهُمَا وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ
*On zna šta je ispred ljudi i šta je iza ljudi! A ljudi znaju od Njegova znanja samo onoliko koliko On želi! Njegovo Prijestolje obuhvata i nebesa i Zemlju, i Njemu ne dojadi održavanje njihovo. I On je Svevišnji, On je Veličanstveni.*⁶³

Komentirajući 105. ajet sure *El-Mā'de* Allame Tabatabaji postavlja pitanje zašto je spoznaja duše vrednija od spoznaje znakova obzorja i u odgovoru kaže: "Možda zato što je uobičajeno da ova spoznaja za sobom povlači poboljšanje svojstava i djela duše, za razliku od spoznaje znakova obzorja. Korist spoznaje znakova, općenito gledajući, ogleda se u tome što ta spoznaja sama po sebi čovjeka upoznaje s Uzvišenim Bogom i Njegovim imenima, svojstvima i djelima. Donosi

⁵⁷ *El-Gāšije*, 21–22.

⁵⁸ *Fātir*, 3.

⁵⁹ *Fusilet*, 53.

⁶⁰ *Ex-Zārijāt*, 21.

⁶¹ *Qāf*, 16.

⁶² *El-Hadid*, 4.

⁶³ *El-Beqare*, 255.

saznanje da je Bog Živi, Vječni, Moćni Znalac čijoj moći nije svojstven bilo koji oblik nemoći, a znanje Mu nije pomiješano s neznanjem, i to da je Stvaralac i mjerilo svake stvari Uzvišeni Bog. On je Taj Koji odgaja stvorenja i prati sva njihova djela. Stvorio ih je bez bilo kakve potrebe za njima. Njegovo stvaranje jedino je radi toga da stvorenjima podari blagodati u skladu s njihovim zaslugama i mogućnostima, a potom će ih sakupiti na Sudnjem danu, u koji nema nikakve sumnje, da bi kaznio one koji su činili loše i nagradio one koji su činili dobro... Rezime ovog je sljedeći: posmatranje i proputovanje znakovima duše i obzorja, što za rezultat ima spoznaju Boga, uobličava sliku vječnog ljudskog života. Također, uzimajući u obzir činjenicu da taj život potpuno ovisi o tevhidu, proživljenju i poslanstvu, čovjek je upućen da čvrsto prigrli istinsku vjeru i Božiji vjerozakon. Oba načina, znakovi duše i znakovi obzorja, učinkoviti su i korisni sudružnici u do-sezanju ispravne vjere, imana i bogobojznosti, ali su znakovi duše korisniji pri ovom putovanju... Jedino proputovanje prema znakovima duše polučuje istinsku spoznaju. Naravno, ovo nije u oprečnosti s govorom Imama Alija, koji ističe da je spoznaja duše korisniji od dva oblika spoznaje. Imam Ali u ovoj predaji spoznaju duše smatra vrednijom, a ne govori da je jedini put ka zbilji i Gospodaru spoznaja znakova duše, jer razina razumijevanja običnog naroda nije toliko visoka da bi mogla shvatiti ovo precizno značenje. Običan puk Boga spoznaje putem znakova horizonta. Časni Kur'an, sunnet Božijeg Poslanika

i praksa Ehli-bejta potvrđuju ovaj put i ne smatraju neispravnim metod običnog puka. Ovakav metod i pristup vjeri raširen je među vjernicima. Dakle, oba puta su korisna, s tim da je drugi od veće koristi i potpuniji je.”⁶⁴

***

Među brojnim dokazima postojanja Boga neki su od posebne važnosti iz više razloga. Jedan od tih dokaza je argument spoznaje duše. U toj paleti argumenata ovaj argument zauzima posebno mjesto. Možda je njegova najveća vrijednost u tome što bavljenje ovim argumentom ostavlja direktni i duboki trag na čovjekovu dušu u njenom odgoju i putovanju ka Bogu. Naše putovanje ili, vjerskom terminologijom rečeno, naš povratak je u Bogu. Put i putnik do Boga Uzvišenog je svakom pojedinačno njegova duša. Jasno je Vjerovjesnik Muhammed, s.a.v.a., rekao: “Ko spozna sebe (dušu), sigurno je spoznao Boga.” Dakle, put do Njega na jedan način ograničen je na spoznaju duše.

Ovaj rad, također, pokazao je da nema razlike i sukobljenosti između rezultata do kojih dolazi razum, odnosno islamska filozofija, i nepatvorenih vjerskih naučavanja. Da je drugačije, ne bi ni valjalo, jer oba ova izvora dolaze od jednog Stvoritelja i zar je moguće njima kao takvima pretpostaviti međusobnu sukobljenost?! Ako u nekim slučajevima vidimo njihovu sukobljenost, treba ustvrditi gdje je došlo do greške ili naći prihvatljivo rješenje.

⁶⁴ Allame Tabatabaji, Muhammed Husejn, *El-Mizān*, sv. 6, str. 244.

Izvori

- Kur'an sa prijevodom, Enes Karić, Bihac, 2006.
- Allame Tabatabaji, Muhammed Husejn, *Nihājetu el-hikme*, čap čeharom, Mua'ssese-je āmuzeši we pažuheši Emam Khomeini, Qom, 1386. hidžretske godine po solarnom.
- Allame Tabatabaji, Muhammed Husejn, *El-Mizān*, Daftar-e entešārāt-e eslāmi wābaste be džām'e-je muderrisine hoze-je 'ilmijje-je Qom, Qom, 1416. hidžretske godine.
- Āmedi, *Šarh Gureru-l-hikem we dureru-l-kelam*.
- Āštijāni, Mehdi, *Ta'liqe bar šarh Manzūm-e hikmet*, Dānešgāh Teherān, Teherān, 1367.
- Džewādi Āmoli, Abdullah, *Šarh Hikemtul-mute'ālīje, čape awwel, Ez-Zehra'*, Teherān, 1372. hidžretske godine po solarnom.
- Džewādi Āmoli, Abdullah, *Tasnīm*, Isrā', Qom, 1390. hidžretske godine po solarnom.
- El-Fārābi, Ebu Nasr, *Risāletu fi isbāti el-mufāreqāt*, Našr-e Medžlis Dāiretul-Ma'āref el-Usmāni, Hejdar Ābād, 1345. hidžretske godine.
- El-Harāni, Ebu Muhammed El-Hasan, *Tuhafu-l-'ukūl*.
- Farāhīdi, Khalil ibn Ahmed, *Kitābu el-'ajn*.
- Halilović, Seid, “Najkraći argument za postojanje Boga u islamskoj filozofiji”, *Časopis za religijske*

- nauke "Kom", vol III (1), Beograd, 2014.
- Hasanzade Āmoli, Hasan, *Durus-e ma'refāt-e nef̄s*, ċape sewwom, Qom, Našr-e Elif Lam Mim, 1385. hidžretske godine po solarnom.
- Hasanzāde Āmoli, Hasan, *Ujūn mes'el en-nef̄s we ser-hul-hujūn fi šarhil-'ujūn*, ċape dowom, Amīr Kebīr, Teherān, 1385. hidžretske godine po solarnom.
- Ibn Manzūr, Muhammed ibn Mukarem, *Lisānu el-'arab*.
- Ibn 'Ašūr, Muhammed ibn Tāhir, *Et-Tabrīr we et-tanwīr*.
- Jazdānpanāh, Jedullah, *Hikmetul-išraq*, tahqīq we tadwin Mehdi 'Alipur, Pažuhešgāhe Hoze we Danešgāh, Qom, 1389. hidžretske godine po solarnom.
- Misbāh Jazdi, Muhammed Taqī, *Be suje khodsāzi*, Mua'ssese-je amuzeši we pažuheši Emām Khomejni, Qom, 1387. hidžretske godine po solarnom.
- Misbah Yazdi, Muhammed Taqī, "Vrste znanja", *Osnove islamske filozofije*, Fondacija "Baština duhovnosti", Mostar, 2013.
- Mīr Dāmād, Muhammed Bakir, *El-Qabasāt*, ċape dowwom, Dānešgāhe Teherān, Teherān, 1367. hidžretske godine po solarnom.
- Motahhari, Morteza, Šarh *Manzūme*, ċap nohom, Sadrā, Teherān, 1382. hidžretske godine po solarnom.
- Narāqī, Muhammed Mehdi, *Džāmi'u el-efkār we nāqid el-inzār*, Hikmet, Teherān, 1381.
- Sabzewāri, Mulla Hādi, *Asrār el-bikem*, Matbū'āt-e dini, Qom, 1383. hidžretske godine po solarnom.
- Sabzewāri, Mulla Hādi, *Šarh el-Manzūme*, ta'liq Hasan Hasanzāde Āmoli, Našr Nāb, Teherān, 1380. hidžretske godine po solarnom.
- Suhrawardi, Šehābuddin, *Madžmū'è-je musanefāt-e Subrawardi*, Mua'ssese-je mutāle'āt we tahqīkat-e farhangi, Teherān, 1374. hidžretske godine po solarnom.
- Šīrāzi, Sadruddin Muhammed ibn Ibrāhim, *Eš-Šewāhidu er-rubūbijje fi el-menāhidž es-sulūkiyye*, ċape awwel, Merkez-e El-Džāmei li en-našr, Mešhed 1360. hidžretske godine po solarnom.
- Šīrāzi, Sadruddin Muhammed ibn Ibrāhim, *El-Hikmetu el-mute'ālijje fi el-esfār el-erbe'e*, Dāru ehjā'i et-turās, Bejrut, 1981.
- Šīrāzi, Sadruddin Muhammed ibn Ibrāhim, *El-Mabda' we el-Ma'ād*, Andžoman-e hikmet we felsofe-je Irān, Teherān, 1354. hidžretske godine po solarnom.
- Šīrāzi, Sadruddin Muhammed ibn Ibrāhim, *Madžmū'è-je res'ael-e felsofi Sadrul-mute'alihīn*, gerdāwari Hāmed Nādži Ešfehāni, ċap sewwom, Hikmet, Teherān, 1385. hidžretske godine po solarnom.
- Zamahšari, Džārullah, Abi El-Qāsim Mahmū ibn 'Umer, *Asāsu el-belāge*.

Abstract

The argument of soul's cognition of God's existence in philosophy, Qur'an and Islamic traditions

Amar Imamović

The first part of this paper presents a retrospective and historical review of the development of proofs of God's existence through "the argument of soul's cognition" in the Islamic philosophy, i.e. in its three dominant schools: the peripatetic, the illuminationist and the transcendent philosophy. The second part examines the argument of soul's cognition in the form in which it appears in the tradition of the Islamic thought that grows out of the Qur'an and traditions, but only slightly, since this topic, due to its importance, has been thoroughly analyzed in the traditional Islamic thought. This paper provides only a simple overview, though the topic requires a more thorough analysis, with the aim of showing how the results of philosophic rational thinking correspond to the original Islamic thought. There can be no other way, since both the sources: the ratio and the divine revelation come from the same Source.

Keywords: the Islamic philosophy, the argument of soul's cognition, the Qur'an, Islamic traditions, the intellect, the divine revelation.